

тач, концерн «Содружество», фірма «ЛІО» тощо), або ті підприємства, що забезпечували газо- та енергозабезпечення («Херсонгаз», «Херсонобленерго» тощо).

Законом України «Про Держаний бюджет України на 1998 рік» не передбачено виділення коштів під державне замовлення. Через органи казначейства йде погашення заборгованості по бюджетній позичці минулих років, починаючи з позичці, наданої у 1994 року. У 1997 році на рівні держави було зроблено централізований взаємозалік погашення бюджетної позички 1996 -1997 років, сума погашення якої по Херсонській області склала 20 млн. грн.

Незважаючи на відміну державного замовлення, держава приймає заходи для підтримки сільського господарства і всі ці міроприємства обслуговуються органами казначейства.

УДК 330.34.014.2:347.451.031

ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПОЖИВАЧІВ: УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ

Л.М.ГАЛАТ – к.е.н., доцент, Херсонський ДАУ

Споживач у будь-якій країні є центральною фігурою на ринку. Це твердження є незаперечним, адже вплив споживачів на економічну ситуацію в країні досить відчутний. Про це свідчить лише той факт, що у середньому близько 3/4 ВВП розвиненої держави становлять витрати громадян на придбання споживчих продуктів. Отже, можна впевнено стверджувати, що сучасна економіка – це економіка споживача.

В країнах, які досягли високого рівня економічного розвитку, захист споживацьких прав є однією з найголовніших турбот уряду вже протягом багатьох років. Для нашої молодшої держави ця проблема, в сучасних умовах економічного розвитку, стає надзвичайно гострою бо супроводжується різким зростанням комерційного ризику для споживача щодо дійсної якості товарів та послуг, їх безпеки для здоров'я. Цей ризик викликаний тим, що зараз в державі немає конкретної, науково обґрунтованої концепції і механізму захисту прав споживачів. Саме це і обумовлює актуальність даної проблеми.

Які ж фактори обумовлюють порушення прав споживачів в умовах сучасної економіки України?

Безумовно, більшість з них пов'язано з переходом від однієї моделі господарювання – адміністративно-командної, до іншої –

ринкової, та кризовим станом нашої економіки. Серед основних причин виділимо наступні.

По-перше, занепад вітчизняного виробництва, який зумовив дефіцит товарів на ринку. Це в свою чергу призвело до того, що покупці були змушені купувати той товар, який пропонується, – отже, обмежувався вибір.

По-друге, дефіцит товарів створив на ринку багато ніш, які почали швидко заповнюватися імпортною продукцією. Так, за останні три роки імпорт м'яса та м'ясопродуктів зріс у 13,7 разів, домашньої птиці у 37 разів, картоплі у 5,2 рази. Отже, серед продукції, яку споживало населення України значно зросла доля імпортних товарів.

По-третє, в період трансформації економіки в Україні виникло багато нових підприємств різних форм власності здійснювати контроль за діяльністю яких державі стало на багато важче.

По-четверте, під час переходу до ринкових відносин велика частка населення України була просто вимушена споживати дешевші товари через значне зниження доходів. Так, з початку 1992 року кількість продукції, яку можна було придбати на одну заробітну плату зменшилося на 60 %. А затримки бюджетних видатків знизили цей показник ще на третину. До того ж значно погіршилася структура особистого споживання і грошові доходи населення почали використовуватися переважно на продовольчі товари.

По-п'яте, недостатність або повна відсутність інформації для споживачів про якість товарів на ринку. Крім того, наша людина, ще психологічно не готова до цивілізованого споживання: вона ніколи не працювала зі штрихкодіваними, не знайома з вимогами сертифікації, зберігання, обміну продукції, а тому часто залишається ошуканою.

Шосте. Відомо, що головним завданням і метою підприємця є отримання максимального прибутку при мінімальних витратах. У тих умовах, що склалися на ринку України підприємці отримали широкі можливості для нав'язування своїх умов споживачам. Вони закуповували за кордоном дешеву продукцію, яку в Україні реалізовували за завищеними у кілька разів цінами. Але низька собівартість такої продукції досягалася в основному за рахунок використання у процесі виробництва низькоякісних сировини і складових, порушення технології. Підприємці нехтували контролем за якістю товарів, відмовлялися від лабораторних досліджень, що також пов'язані з додатковими витратами. От і виходить, що український ринок у 1991-1997 роках виявився переповненим неякісною продукцією, реалізовувати яку на ринках країн Західної Європи просто не було можливості.

Нарешті, в нових умовах держава виявилася неспроможною захистити споживача. Поява великої кількості нових суб'єктів на ринку та кризові явища в економіці не дають змоги існуючій системі контролю повністю охопити всі сфери і відносини на ринку товарів та послуг. Законодавча основа роботи таких органів недосконала, існуючі засоби і методи досліджень якості продукції на сьогодні виявляються застарілими та недостатньо ефективними.

Таким чином, сукупність усіх цих факторів визначила критичний стан у сфері захисту прав споживачів на ринку України в перехідний період.

А чому саме держава повинна захищати споживача? В усіх розвинених країнах світу захист прав споживачів став невід'ємною функцією держави. Це обґрунтовується багатьма перевагами для держави, серед яких такі, як зростання життєвого рівня громадян, довіра населення до урядової політики і, як наслідок, – відсутність різко опозиційних рухів, соціальних конфліктів. Усе це стає основою зростання авторитету держави у світі та покращання внутрішньої ситуації в усіх сферах громадського життя.

Причини порушень прав споживачів в розвинених країнах в більшості випадків закладені у маркетинговій діяльності підприємств, бо часто підприємці припускаються до використання прийомів введення в оману покупця, використовують методи нав'язування товарів часто непотрібних товарів або неякісних, вдаються до зневажливого і низькорівневого обслуговування тих покупців, які належать до малозабезпечених до малозабезпечених прошарків населення. До цих причин додається і те, що в наслідок функціонування ринку одні підприємства збагачуються, а інші банкрутують і поглинаються великими, які займають монополістичне положення на ринку і отримують змогу диктувати свої правила ринкової "гри".

Але на ринках розвинених країн спостерігається тенденція усвідомлення товаровиробниками і реалізаторами простої істини: задоволення потреб громадян призводить до зростання їх довіри до продукції або послуг даного підприємства і, як наслідок, до зростання об'ємів продажу і прибутків.

Таким чином, захист прав споживачів у розвиненій країні з ринковою економікою стає однією з обов'язкових умов піднесення загального добробуту суспільства.

В Україні ж на даному етапі економічного розвитку проблема захисту прав споживачів постає дещо в іншому вигляді і необхідність її розв'язання обумовлена ще й іншими причинами. Насамперед, в Україні значними темпами скорочується населення. Так, за період 1991-1997 роки воно скоротилося з 52 до 50,8 мільйонів чо-

ловік. Збільшується питома вага населення, яке перебуває нижче встановленої межі бідності. Погіршення демографічного стану прямо пов'язане з якістю товарів та послуг. Так, за даними Міністерства охорони здоров'я у 1996 році смерть через отруєння неякісною алкогольною продукцією серед загального переліку причин смертності громадян займає четверту позицію.

Які ж витоки та засади захисту прав споживачів?

Перші спроби захистити споживача були зроблені в кінці XIX століття – в період, який характеризується бурхливим розвитком світового господарства. Вже тоді уряди окремих країн світу проводили акції, які мали запобігти свавіллю виробника до торговців. Так, наприклад, були прийняті нормативні акти, що захищали споживачів від фальсифікації продуктів харчування. Проте, у відношеннях органів влади та споживача ще довгий час не було встановлено чіткої регламентації.

Початковою точкою на шляху до компромісу вважається 15 березня 1962 року, коли було опубліковане офіційне звернення Президента США Джона Ф. Кеннеді про захист прав споживачів.

В країнах Європейського Співтовариства діє напрацьована протягом десятиріч гнучкий механізм ефективного ринкового регулювання. Так, в Японії прийнято 50, Австрії близько 180 і в Німеччині понад 80 законів у сфері захисту прав споживачів.

У 1991 році Україна стала незалежною і суверенною державою. В законодавстві СРСР не було законодавчих актів про захист прав споживачів. Керівництво держави тоді вважало достатнім забезпечити якість продукції при виробництві, яка автоматично мала бути запорукою задоволення потреб споживача.

Задля цього в країні було сформовано значну базу нормативно-технічної документації, в якій були закріплені основні вимоги та стандарти до продукції промисловості та послуг. Але для ефективного захисту прав споживачів ця база виявилася недостатньою, бо вона не регулювала такі важливі процеси, як, наприклад, післяпродажне обслуговування, обмін неякісної продукції, тощо.

Крім того, тогочасний вітчизняний ринок був захищений від неякісної імпоротної продукції. Що обумовлювалося незначною її кількістю та жорстким контролем з боку держави.

З переходом до ринкових відносин ситуація істотно змінилася: ринок швидко заповнювався різноманітною імпоротною продукцією дрібних фірм, які дуже важко було контролювати. Тому керівництво нашої країни опинилося перед необхідністю формування нового механізму захисту прав споживачів, який мав би повністю охопити споживчий ринок і врегулювати відносини між підприємцями та споживачами. Необхідні правові засади для цього закладені в Кон-

ституції України, Законі “Про захист прав споживачів” та інших. Сформовані державні органи для врегулювання цих проблем – Державний комітет у справах захисту прав споживачів, Держстандарт та їх територіальні органи, створюються громадські організації споживачів.

Слід зазначити, діяльність органів із захисту прав споживачів у період переходу економіки України до ринкового типу господарювання характеризується значними протиріччями.

Безумовно. Аналіз законодавчої бази, структури органів та механізму захисту прав споживачів показує, що цей захист став набагато реальнішим ніж, наприклад, у 1991 році. Так, не зважаючи на досить значні недоліки треба відмітити, що ситуація у сфері захисту прав споживачів в Україні значно покращилася. Якщо на початку дев'яностих років обман покупців при зважуванні та грошових розрахунках був явищем, характерним майже для всіх торгівельних підприємств незалежно від форм власності, то проведення активної ревізійної політики, масових контрольних закупок стало запорукою зменшення таких видів порушень на 55-70%. Особливо це стосується сфери організованої торгівлі, де цей показник досягає 85-95%. Регіональні органи Держстандарту спромоглися досягти порівняно високих показників якості при перевірках ваг, важків, таруванні продукції, тощо.

Діяльність органів із сертифікації надає змогу в деякій мірі запобігти імпорту неякісної, простроченої та цілком небезпечної для споживачів продукції. Наприклад, лише протягом третього кварталу 1996 року не пройшло сертифікацію близько 70 партій імпоротної продукції, насамперед харчової і горілчаної.

Позитивним зрушенням стало часткове впорядкування процесів зберігання продукції. Як наслідок, кількість порушень санітарно-гігієнічних вимог під час зберігання продукції зменшилася з 74% у 1992 році до 22% у 1996 році. А це в свою чергу зменшило ризик для здоров'я споживача та безпеки для його майна.

Структурна організація органів, що мають забезпечувати захист прав споживачів, хоча і є досить вдалою з точки зору набору органів та їх функцій, але і має деякі недоліки в плані їх підпорядкування: річ у тому, що органи Держстандарту, Держспоживзахисту та Державної інспекції по цінах працюють за принципом вертикального підпорядкування і не мають тісного зв'язку з обласними державними адміністраціями. А, якщо врахувати і те, що Уряд часто своїми постановами перекладає відповідальність за ефективний захист прав споживачів на органи виконавчої лади, які прямо не можуть його забезпечити, то очевидним стає зниження якості конт-

ролю за дотриманням цих прав. Ймовірно вихід з такої ситуації можна знайти в запровадженні схеми подвійного підпорядкування всіх територіальних підрозділів компетентних органів відповідним відділам виконавчої влади. Саме таким шляхом можна буде вирішити проблему відсутності належної координації в роботі органів з захисту прав споживачів.

Та все ж таки, ситуація в сфері захисту прав споживачів на даний час ускладнюється багатьма факторами.

Законодавство досі не спроможне запобігти “прозорості” кордонів нашої держави. Тому український ринок продовжує активно насичуватися імпортними товарами сумнівного походження і незадовільної якості. Сертифікація не дає можливості розв’язати цю проблему, бо підприємці у більшості випадків намагаються уникнути оцінки якості своєї продукції, і роблять її лише тоді, коли впевнені у відповідності продукції вимогам стандартів. В інших випадках сертифікаційна та інша документація підробляється. І це не дивно, бо за даними продовольчої комісії ООН понад 75% продуктів харчування, що надходять до України, належать до категорії “В”, а тому є не тільки низькоякісними, а й шкідливими для людини.

Ситуація з імпортними товарами ускладнюється ще й тим, що зараз в Україні немає такого механізму, який би реально запобігав реалізації забракованої продукції. Адже, навіть якщо такі товари буде визнано такими, що не відповідають вимогам нормативних документів, реалізатори все рівно зможуть продавати їх в районах, де за відсутністю належного контролю органи із захисту прав споживачів не матимуть змоги запобігти їх реалізації.

Стан справ ускладнюється ще й багатьма суб’єктивними факторами, серед яких, наприклад, відчуття незахищеності робітника контролюючого органу. Адже в теперішній ситуації загальної криміналізованості країни, інспектори установ із захисту прав споживачів виявляються беззахисними. Відкриті погрози та інші види морального, а часом і фізичного тиску, роблять неефективним контроль за діяльністю підприємців і, як наслідок, права споживачів знов і знов порушуються.

Ефективності контролю за якістю продукції надзвичайно перешкоджає і те, що в Україні значний неофіційний сектор економіки. Тому підприємства офіційного сектору крім опору бюрократизованого і корумпованого адміністративного апарату натикаються ще й на конкуренцію з боку суб’єктів підприємницької діяльності тіньової сфери, які в цій боротьбі мають набагато більше переваг. От і виходить, що права споживачів порушуються, а ті підприємства які мали б поповнювати бюджет, не мають змоги розвиватися, бо повинні піклуватися про своє виживання та утримання на ринку.

До того ж, зараз поширене явище нерегламентованої зайнятості населення. Таким способом поповнюють свій бюджет близько 10 мільйонів громадян України, що складає більш ніж третину усього працездатного населення.

Таку кількість самодіяльного населення примусити виконувати вимоги правил торгівлі адміністративними методами просто немає можливості.

Таким чином, в механізмі захисту прав споживачів в Україні дуже багато недоліків. Тому необхідно шукати нові шляхи розв'язання даної проблеми.

Вихід з ситуації, що склалася на початковому етапі ринкових реформ можливий за двома шляхами.

Перший з них полягає в інтенсифікації зусиль держави по організації контролю за діяльністю суб'єктів ринку та по безпосередньому захисту прав споживачів. При цьому певний ефект можливий лише за рахунок розширення мережі контролюючих органів чи збільшення штату працюючих в таких установах. Певний внесок в покращання ситуації з захистом прав споживачів можуть зробити громадські організації споживачів. Але будь-яке розширення у кінцевому результаті стає збитковим і не ефективним. Тому такий шлях зараз безперспективний для України через нестачу бюджетних коштів для його реалізації. До того ж, врегулювання проблеми порушень прав споживачів суто адміністративними методами (а саме такі методи в основному передбачає цей напрямок розвитку) є неможливим, бо причини порушень, як вже зазначалося, у більшості випадків закладені в економічних відносинах суб'єктів.

Отже, спочатку треба ліквідувати економічні причини порушень прав споживачів. Але цей процес досить тривалий і тому постає необхідність пошуку таких важелів, за допомогою яких можна було б покращити ситуацію в сфері захисту прав споживачів у більш короткий термін.

Другий шлях полягає в розширенні інформування органами з захисту прав споживачів населення про їх споживачькі права, про якість товарів та послуг, а також в контролі за якістю товарів. Інформування споживача про ціни, якість товарів та послуг, що пропонуються на ринку повинно "відкрити очі" людині і надати їй можливість вибору необхідної продукції. Спираючись на свої знання про реальну якість продукту та його безпеку для себе, а не на видимість якості, яка часто обмежується лише яскравою обгорткою чи недоброросовісною рекламою. Такий напрям діяльності набагато дешевший і більш ефективний ніж перший. Тому вже зараз виставки неякісних і фальсифікованих товарів, підробленої документації, на-

вмісне розрегульованих ваговимірювальних приладів та мірного посуду; активна реклама якісних сертифікованих товарів; регулярні звіти про результати діяльності органів Держспоживзахисту та Держстандарту, насичені яскравими прикладами, повинні стати регулярними і впливовими. Ці заходи неодмінно призведуть до зростання економічної культури громадян, дадуть їм змогу відчутися споживачами, яких захищає і про яких піклується держава; споживачами, які наділені широким спектром прав, і які зможуть ці права реально захистити.

Таким чином, в наслідок активного інформування, споживач отримає змогу придбати дійсно якісний товар за відповідною ціною. Це зменшить споживання неякісної імпоротної продукції, збільшить попит на якісну вітчизняну продукцію, а тому – дасть можливість відродити ти українську промисловість та сферу послуг. І лише після цього можна буде говорити про ліквідацію дефіциту ринку як основної причини порушень прав споживачів в Україні. А коли продавець і виробник не матимуть змоги впливати на покупця, ситуація в сфері захисту прав споживачів почне нормалізуватися.

Отже, врегулювання проблеми порушень прав споживачів повинно відбуватися через інформування людини-споживача на початковому етапі і через ліквідацію основних причин порушень прав споживачів, викликаних економічною ситуацією в Україні – в довгостроковій перспективі. Здається це найбільш оптимальний шлях до розв'язання проблеми захисту прав споживачів зокрема, і до високого рівня загального розвитку України в цілому.

Література:

1. Бутко М. Споживач – головна фігура ринку // Споживач. – 1997.- №3. – с.2.
2. Сивоконь С. Захист споживачів – турбота спільна // Споживач. – 1997. – №5-6.-с.1.
3. Український В. Чи може держава захищати споживача? // Право України.- 1993.-№5-6.-с.13.
4. Інформаційний бюлетень з міжнародної стандартзації.- 1997.-№2.-с.94-96.
5. Кисельова Т.Як захистити споживчий ринок України // Політика І час.-1997.-№4.-с.12.
6. Кучерук В.Ринок праці України // Політика і час.- 1997.-№4.-с.17.